

“พระธรรมสาตรา” กับความเปลี่ยนแปลง โลกทัศน์ทางกฎหมายของชนชั้นนำไทย

ทิสิณ อุทรวิการ ณ อยุธยา

บทคัดย่อ

บทความนี้ ศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดของชนชั้นนำไทยเกี่ยวกับความเป็นมาของกฎหมายไทยผ่านการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในการให้ความหมายและคำอธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์ “พระธรรมสาตรา” ของชนชั้นนำไทยในงานเขียนประเภทต่างๆ ตั้งแต่สมัยจารีตจนถึงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

จากการศึกษาพบว่า ความเปลี่ยนแปลงในการให้ความหมายและการอธิบายคัมภีร์ “พระธรรมสาตรา” ในงานเขียนของชนชั้นนำไทยในแต่ละยุคมีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางกฎหมายของสังคมไทยจากสมัยรัฐจารีตมาสู่รัฐชาติสมัยใหม่ โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงคำอธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์ “พระธรรมสาตรา” จากเดิมที่มีฐานะเป็นแม่แบบและแหล่งอ้างอิงความชอบธรรมในการออกกฎหมายของชนชั้นนำไทยในสมัยจารีตมาสู่การเป็นวัตถุหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายของไทย

คำสำคัญ : พระธรรมสาตรา, โลกทัศน์, ชนชั้นนำไทย, กฎหมายไทย

“Thammasat” with Change in Legal World View of Thai Elites

Abstract : This article’s aim is to study the history of Thai elite’s idea about Thai law through the study of a change in the definition and description about “Thammasat” of Thai elite from various types of writings since the Traditional period until the Revolution of 1932.

The study found that changes in the definition and description about “Thammasat” in the writings of Thai elite in each period are consistent with the world view’s changes of the Law in Thai society since traditional state to modern nation-state. The change of explanation about “Thammasat” from original as a

template and reference to legitimacy of the legislation from Thai elite in the Traditional period leading to be material evidence in the study of Thai legal history.

Keywords : Thammasat, World View, Thai Elites, Thai Law

ความนำ

นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า “การศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายเป็นการศึกษาความเป็นมาและเปลี่ยนแปลงของกฎหมายในอดีต เพื่อทำความเข้าใจกฎหมายที่เป็นอยู่ปัจจุบัน การศึกษากฎหมายจึงมิใช่การศึกษาในลักษณะเรื่องเล่าแบบตำนาน แต่ต้องเชื่อมโยงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของหลักนิติศาสตร์ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ว่าตัวบทกฎหมายปัจจุบันมีความเชื่อมโยงกับอดีตอย่างไร ซึ่งจะทำให้เข้าใจกฎหมายปัจจุบันได้ดีและชัดเจนขึ้น” (เกษม ศิริสัมพันธ์และแสง บุญเฉลิมวิภาส 2533: 20)

ปัญหาข้อหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทยที่ควรตั้งข้อสังเกตก็คือสิ่งที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่า “กฎหมายไทย” นั้นมี “ความสัมพันธ์” กับจารีตวัฒนธรรมประเพณีของไทยมากน้อยเพียงใด ดังที่ทราบกันดีว่าระบบกฎหมายของไทยในปัจจุบันนั้นเป็นผลมาจากกระบวนการปฏิรูปกฎหมายและการศาลให้ทันสมัยซึ่งริเริ่มขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งแล้วเสร็จในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

กฎหมายไทยในปัจจุบันจึงเป็นระบบกฎหมายที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมกฎหมายแบบตะวันตกจนแทบไม่มี “ความสัมพันธ์” กับเนติประเพณีหรือวัฒนธรรมทางกฎหมายของไทยในสมัยจารีต ดังเห็นได้จากกรณีที่มีการยกย่องในหมู่นักกฎหมายและผู้พิพากษาให้กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็น “บิดาแห่งกฎหมายไทย” ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นก็เท่ากับว่าสิ่งที่เราเรียกกันว่า “กฎหมายไทย” เพิ่งจะมีอยู่เพียงแค่อัยปีเศษๆ เท่านั้นเอง

ในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางกฎหมายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเห็นพ้องต้องกันในข้อสมมติฐานหนึ่งว่าบรรดารัฐจารีตในดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะในหมู่รัฐจารีตที่เป็นพุทธเถรวาทนั้นได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทางกฎหมายมาจาก คัมภีร์ “มนูธรรมศาสตร์” หรือ “มานวธรรมศาสตร์” ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากกฎหมายจารีตประเพณีของอินเดียโบราณ (ชาญณรงค์ บุญหนุน 2548: 66) โดยต่อมาชาวมอญในรามัญประเทศได้แต่งพระธรรมศาสตร์ขึ้นเลียนแบบอย่างคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ของอินเดีย แต่ทว่าได้ตัดเอาแนวคิดทางศาสนาฮินดูที่รองรับจารีตกฎหมายดังกล่าวออกเสียแล้วจึงนำเอาแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปสนับสนุนหลักการดังกล่าวเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ โดยต่อมาวัฒนธรรม

ทางกฎหมายแบบพระธรรมศาสตร์จะได้ตกมาถึงสยามและกลายมาเป็นต้นแบบของกฎหมายตราสามดวงในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ชาญณรงค์ บุญหนุน 2548: 66-67)

บทความชิ้นนี้ ต้องการศึกษาดัง “เรื่องเล่าแบบตำนาน” หรือปรัมปราคตินิยายที่อธิบายถึงที่มาของกฎหมายไทยในสมัยรัฐจารีตซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ “พระธรรมศาสตร์” และความเปลี่ยนแปลงในคำอธิบายเกี่ยวกับที่มาและความสำคัญของคัมภีร์ “พระธรรมศาสตร์” ผ่านเอกสารงานเขียนของชนชั้นนำไทยนับตั้งแต่สมัยรัฐจารีตมาสู่ช่วงสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงในโลกทัศน์ทางกฎหมายของชนชั้นนำไทยในเรื่องที่มาและความชอบธรรมของอำนาจที่ใช้ในการสถาปนากฎหมายขึ้น และเพื่อแสดงให้เห็นว่าความคิดเกี่ยวกับกฎหมายของไทยนั้นเป็นเรื่องของการ “สับเปลี่ยน” หรือ “เข้ามาแทนที่” มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของ “ความสืบเนื่อง” ดังที่นักประวัติศาสตร์กฎหมายกล่าวว่าเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมาย อันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดเกี่ยวกับกฎหมายไทย ซึ่งมักจะไม่ได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์กฎหมายของไทยที่เน้นศึกษาในเรื่องของตัวบทและกระบวนการยุติธรรมเสียมากกว่า

ในบทความชิ้นนี้ผู้เขียนจะใช้คำว่า “พระธรรมศาสตร์” หมายถึง คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ในประมวลกฎหมายตราสามดวง และคำว่า “พระธรรมศาสตร์” หมายถึงคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่มีอยู่ทั่วไปในทั้งในไทยพม่าและมอญ นอกจากนี้ยังใช้ตามตัวสะกดในเอกสารต้นฉบับแต่ละชิ้นอีกด้วย

1. “พระธรรมศาสตร์” ในกฎหมายตราสามดวง : โลกทัศน์ทางกฎหมายในสมัยจารีต

“กฎหมายตราสามดวง” คือ ชื่อที่เรียกประมวลกฎหมายซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ได้โปรดให้ชำระเมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2347 (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2547 : 10) เหตุที่ทำให้ต้องมีการชำระกฎหมายครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นเมื่อในปี พ.ศ. 2347 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ได้เสด็จออกขุนนางและเจ้าพระยาพระคลัง(โกษาธิบดี)ได้กราบถวายบังคมทูลพระกรุณาว่า นายบุญศรีช่างเหล็กหลวงร้องทุกข์กล่าวโทษพระเกษมกับนายราชาอรธเป็นใจความว่า อำแดงป้อมภรรยาของตนฟ้องหย่าตน นายบุญศรีให้การต่อสู้ว่า อำแดงป้อมนอกใจทำชู้กับนายราชาอรธ นายบุญศรีไม่มีความผิดจึงไม่ยอมหย่าให้ พระเกษมที่เป็นตระลาการไม่ให้นำหนักแก้ถ้อยคำนายบุญศรีซ้ำยังพูดจาแทะโลมอำแดงป้อมและได้คัดเอาข้อความมาให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษา ลูกขุนว่าเป็นหญิงขอล่าชายให้หญิงหย่าขาดได้ (กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ 2548 : 2)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ เมื่อได้ทราบเรื่องแล้ว “จึงทรงพระกรุณาตรัสว่า หญิงนอกใจชายแล้วฟ้องอย่าชาย ลูกขุนปฤกษาให้อย่างกันนั้นหาเปนยุติ เปนธรรมไม่” จึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาพระคลังเอากฎหมาย ณ ศาลหลวงมาตรวจสอบกับฉบับหอหลวงและฉบับข้างที่¹ ด้วยทรงเข้าพระทัยว่าอาจมีคนพาลทุจริตเข้ามาตดแต่งแก้ไขข้อความในตบทเพื่อผลประโยชน์ของตนจนทำให้กฎหมายเสียความยุติธรรมไป แต่ทว่าผลจากการตรวจสอบเทียบเคียงได้ความว่า “ชายหาผิดมิได้ หญิงขอย่า ท่านว่าเป็นหญิงหย่าชายหย่าได้” (กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ 2548 : 2)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ เห็นว่าคดีนี้ไม่ยุติธรรม จึงโปรดเกล้าให้มีคณะกรรมการชำระกฎหมายขึ้น โดยคณะทำงานนี้มีทั้งอาลักษณ์ ลูกขุนและราชบัณฑิตรวม 11 คน โปรดให้ชำระ “...พระราชกำหนดบทพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวง ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไปให้ถูกถ้วนตามบาฬีและเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้...” (กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ 2548 : 4 ข้อความที่ขีดเส้นใต้เป็นของผู้เขียนบทความ) จากนั้นจึงให้อาลักษณ์คัดลอกออกเป็น 3 ฉบับ ไว้ที่ห้องเครื่อง หอหลวง และศาลหลวง อย่างละหนึ่งฉบับ และให้ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และตราบัวแก้วไว้ทั้ง 3 ฉบับ จึงเป็นที่มาของชื่อ “กฎหมายตามสามดวง” โดยภายหลังการชำระแล้วก็ไม่ปรากฏข้อความที่ว่า “ชายหาผิดมิได้ หญิงขอย่า ท่านว่าเป็นหญิงหย่าชายหย่าได้” ในกฎหมายอีกเลย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ ทรงให้เหตุผลถึงการที่กฎหมายมีคำวินิจฉัยที่ไม่เป็นการยุติธรรมไว้ว่า

กฎหมายพระอัยการอันกระษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้เพนบันทัดถาน จึงพิภากษตราสิน เนื้อความราษฎรทั้งปวงได้โดยยุติธรรม และพระราชกำหนดบทพระอัยการนั้นก็พินเพื่อนวิปริตผิดซ้ำ ต่างกันไปเพนอันมาก ด้วยคนอันโลภหลงหาความลอยแก่บาปมิได้ ดัดแปลงแต่งชอบตามใจไว้ พิภากษาให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไปก็มี (กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ 2548 : 3)

จากข้อความข้างต้นเราจะพบว่าวิธีการแก้ปัญหาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ ในเรื่องที่ว่ากฎหมายไม่มีความยุติธรรมนั้น พระองค์ไม่ได้อาศัยพระราชอำนาจของพระองค์ในการออกกฎหมายเสียใหม่ให้มีความยุติธรรม แต่กลับทรงโปรดให้มีการชำระ

¹ หอหลวง คือ สถานที่ที่ใช้เก็บหนังสือราชการ ส่วน ฉบับข้างที่ หมายถึง ฉบับที่พระมหากษัตริย์สามารถใช้พลิกเปิดดูได้อยู่เสมอ

กฎหมายเสียใหม่เพื่อให้กลับไปมีความเที่ยงแท้ยุติธรรมตามระเบียบแบบแผนเดิม และการชำระกฎหมายก็เป็นการชำระเพื่อให้ “ถูกต้องตามบาปและเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้” หรือกล่าวคือให้เหมือนต้นฉบับเดิมมากที่สุด ในขณะที่ตามความเข้าใจของนักกฎหมายสมัยใหม่เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป เกิดปัญหาข้อขัดแย้งใหม่ๆขึ้น ภาครัฐจำเป็นต้องมีการออกกฎหมายใหม่ขึ้นรองรับความเปลี่ยนแปลงนั้น สิ่งที่เป็นเหตุผลเบื้องหลังในการตัดสินใจแก้ปัญหาที่แตกต่างกันนี้เป็นผลมาจากทศวรรษที่มีโลกทัศน์ทางกฎหมายกันคนละชุด

สุเทพ สุนทรเกสัช กล่าวว่า “โลกทัศน์” (world - view) หมายถึง ทศนคติอันมีลักษณะเฉพาะของชนกลุ่มหนึ่งหรือสังคมหนึ่งที่มีต่อตนเอง (self) และต่อจักรวาล (universe) กล่าวคือ โลกทัศน์นั้นมีความหมายรวมถึง “ทัศนะหรือภาพของชนในกลุ่มชนหรือสังคมหนึ่งเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่เป็นจริงในกลุ่มหรือสังคมนั้น เป็นความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เกี่ยวกับสังคมและเกี่ยวกับตนเอง หรือถ้าจะกล่าวอย่างรวบรัด โลกทัศน์ก็คือประมวลความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับระบบในส่วนรวม” (สุเทพ สุนทรเกสัช 2525-2527 : 2)

หลักฐานชิ้นสำคัญที่จะทำให้เข้าใจเกี่ยวกับโลกทัศน์ทางกฎหมายของไทยในสมัยจารีตก็คือ “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” ซึ่งอยู่ในตอนต้นของกฎหมายตราสามดวง “พระธรรมศาสตร์” ในกฎหมายตราสามดวงสามารถแบ่งโครงสร้างออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ตอนต้นที่เป็นตำนานนิทานเล่าถึงเรื่องกำเนิดโลกและที่มาของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ และในส่วนที่สองที่ว่าด้วยเรื่องลักษณะของตระลาการที่ดีและมูลคติอันเป็นที่มาของตัวบทพระอัยการต่างๆในกฎหมายตราสามดวง

ในระบบความรู้เกี่ยวกับเกี่ยวกับกฎหมายของไทยในสมัยจารีตนั้น มีความเชื่อว่าภายในจักรวาลนี้มีความยุติธรรมที่เที่ยงแท้อยู่แล้ว ซึ่งความยุติธรรมอันนี้ได้ถูกพระมโนสารจารย์นำมาสู่โลกมนุษย์ในรูปของคัมภีร์ “พระธรรมศาสตร์” และด้วยความเชื่อที่ว่าพระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ที่ตราขึ้นด้วยอำนาจของ “ธรรม” อันมีที่มาจากกำเนิดจักรวาล ดังนั้นย่อมเป็นกฎหมายที่มีความยุติธรรมอย่างเที่ยงแท้ และเป็นหลักประกันได้ว่าทุกคนในสังคมจะได้รับความยุติธรรม (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล 2542-2543 : 179)

นิทานตำนานเกี่ยวกับพระมโนสารจารย์และที่มาของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงไว้ในตอนต้นของพระธรรมศาสตร์ฉบับไทยว่า เป็นเรื่องราวครั้งปฐมกัลป์ในสมัยของ “พระมหาสมมตราชสุริยวงษ์” เรื่องมีอยู่ว่า มหาอำมาตย์ของเพราเจ้าสมมตราชมีชื่อว่า “พรหมเทวะ” มีบุตรชายสองคนชื่อ “ภทธร” กับ “มโนสาร” เป็นผู้ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด

พระเจ้าสมมตราชทรงตั้งให้มโนสารเป็นผู้บังคับบัญชาคดีทั้งปวง ต่อมาเมื่อคดีชายสองคนทำไร่แดงใกล้กัน เขาดินพูนเป็นถนนคั่นกลาง ต่อมาดินแดงเลื้อยข้ามถนนไปออกผลในที่ดินของอีกฝ่าย ชายทั้งสองคนต่างคนต่างเก็บแดงจนเกิดทะเลาะวิวาทกัน จึงพากันมาหา มโนสารเพื่อให้ทำการตัดสิน มโนสารตัดสินว่าแดงอยู่ในไรของผู้ใดก็เป็นของผู้นั้น ชายผู้หนึ่ง

ไม่พอใจในคำตัดสินจึงนำคดีไปกราบทูลพระเจ้าสมมตราช พระเจ้าสมมตราชจึงตัดสินให้อำมาตย์ผู้หนึ่งไปเลิกต้นแดงขึ้นดูตามปลายยอดแล้วนำกลับมาไว้ตามต้นเดิม ชายทั้งสองต่างสรรเสริญพระเจ้าสมมตราชว่าบังคับบัญชาเป็นธรรม

คนทั้งหลายพากันดิฉินนิทนามโนสารว่าบังคับคดีมีเป็นธรรม มโนสารจึงหนีไปบวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญตบะจนเปี่ยมด้วยฤทธิ์บารมี กระทั่งวันหนึ่งจึงได้เหาะไปยังกำแพงจักรวาลพบเห็นบาลีคัมภีร์ธรรมศาสตร์ปรากฏอยู่บนกำแพงจักรวาลมีปริมณฑลเท่าคชสาร มโนสารจึงนำเอามาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แล้วนำมาส่งสอนให้พระเจ้าสมมตราชใช้เป็นหลักในการตัดสินคดีความเพื่อความยุติธรรม (**กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ 2548 : 12 – 13**)

โลกทัศน์ทางกฎหมายในสมัยจารีตนั้น คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ถือได้ว่าเป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ มีความเป็นอมตะไม่ได้ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของการเวลา เนื่องด้วยเชื่อว่าเนื้อหาในคัมภีร์ธรรมศาสตร์มีสถานะเป็นความจริงสูงสุดที่เรียกว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมะ” อันมีกำเนิดขึ้นมาพร้อมกันกับจักรวาล นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายว่าในความคิดทางการเมืองของไทยในสมัยจารีตนั้นพระมหากษัตริย์ “มีหน้าที่ผดุงธรรมะหรือธรรมชาติ ซึ่งต้องแปลว่าความถูกต้องเหมาะสมอันควรแก่มนุษย์” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2523 : 378) ดังนั้นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ตราออกมา “จึงมีขึ้นเพื่อผดุงธรรมะและย่อมถือได้ว่าไม่ขัดกับธรรมะ และด้วยเหตุนี้จึงเรียกคัมภีร์หรือตำรากฎหมายว่า ธรรมสูตรหรือธรรมศาสตร์” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2523 : 379)

เนื่องจากพระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ เป็นกฎหมายแม่บทที่มีสถานะสูงกว่ากฎหมายประเภทอื่นๆ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงมิได้มีหน้าที่ออกกฎหมายโดยตรง แต่จะต้องเรียนรู้ “ธรรมะ” ผ่านการศึกษาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์แล้วนำไปบัญญัติเป็นกฎหมายโดยอ้างอิงจากมูลคดีในคัมภีร์ พระธรรมศาสตร์ โดยกฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญญัติขึ้นนี้เรียกว่า “พระราชศาสตร์” ใช้ประกอบกันสำหรับเป็นกฎหมายปกครองบ้านเมืองมักเรียกรวมกันว่า “พระธรรมศาสตร์พระราชศาสตร์”

การตราพระราชศาสตร์นั้นจะต้องไม่มีลักษณะที่ขัดกับเนื้อหาความในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ เพราะพระราชศาสตร์เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นด้วยพระราชอำนาจส่วนบุคคลของพระมหากษัตริย์ซึ่งไม่มีความคงทนถาวร ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อมีการผลิตแผ่นดินขึ้นใหม่พระราชศาสตร์ของกษัตริย์องค์ก่อนที่บัญญัติไว้ไม่ตรงกับเนื้อหาความในพระธรรมศาสตร์ย่อมไม่ได้รับการยอมรับต่อไป (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 2525: 79) เพราะกฎหมายฉบับดังกล่าวเกิดขึ้นจากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีข้อจำกัดทางเวลา มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุด ผิดกับกฎหมายที่ออกมาจากพระธรรมศาสตร์ซึ่งกำเนิดมาจากอำนาจแห่งธรรมอันไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีข้อจำกัด ไม่มี จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด

อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าพระมหากษัตริย์จะไม่มีอำนาจในการตราบทพระราชกำหนดหรือพระราชบัญญัติเสียเลย แต่ทว่า พระธรรมสาตราใน “กฎหมายตราสามดวง” ยังอนุญาตให้พระมหากษัตริย์ทรงมีเสรีภาพในการตราพระราชสาตรา “อย่างจำกัด” กล่าวคือ ในการตราบทพระราชบัญญัติใดๆ จะต้องทรง “พิจารณาคำนึงตามคัมภีร์พระธรรมสาตรา” เสมอ (ชาญณรงค์ บุญหนุน 2548 :91)

พระราชสาตราเป็นสิทธิที่พระมหากษัตริย์จะใช้เพื่อบริหารหรือตอบสนองต่อเหตุการณ์ปัจจุบันมากกว่า หรือที่กฎหมายตราสามดวงเรียกว่า “เทศกาลบ้านเมือง” อย่างเช่น พระอัยการกระบดศึก ซึ่งก็ไม่ปรากฏอยู่ในพระธรรมสาตรา ในขณะที่ คัมภีร์ “พระธรรมสาตรา” จะถือว่าเป็นแหล่งอ้างอิงถึงความชอบธรรมในการออกกฎหมาย โดยมีตำนานเรื่องพระมโนสารจารย์เป็นตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ในการอ้างอิงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรมสาตราซึ่งจะส่งผลให้กฎหมายต่างๆ ที่ออกโดยอ้างอิงพระธรรมสาตรา มีความศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าตามโลกทัศน์ทางกฎหมายในสมัยจารีตแล้ว เวลาที่พระมหากษัตริย์จะตรากฎหมายขึ้นมาจำเป็นต้องอ้างอิงถึงแหล่งที่มาอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งยิ่งใหญ่กว่าตัวพระองค์เอง นั่นคือ “คัมภีร์พระธรรมสาตรา” โดยไม่สามารถออกกฎหมายได้ด้วยพระราชอำนาจของพระองค์เองแต่เพียงผู้เดียว หน้าที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ไทยในเวลาที่กฎหมายที่มีอยู่ไม่สามารถอำนวยความสะดวกธรรมได้ก็คือ การกลับไปหาความยุติธรรมดั้งเดิมที่มีมาตั้งแต่พระธรรมสาตรามากกว่าจะออกกฎหมายขึ้นมาให้เพื่อรองรับปัญหานั้นๆ เนื่องจากพระองค์ยังไม่ได้มีความศักดิ์สิทธิ์มากเพียงพอ

2. “พระธรรมสาตรา” ใน นานาธรรมจารีต : โลกทัศน์ทางกฎหมายในยุคของความเปลี่ยนแปลง

“นานาธรรมจารีต” หมายถึง “คาถาถ้อยคำสำหรับเลือกสันธรรมลัทธิต่างๆ” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 12) นานาธรรมจารีตนี้เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพิมพ์ในหนังสือ **วชิรญาณ** เล่ม 2 ฉบับ 9 จ.ศ. 1247 (พ.ศ. 2428)

บทพระราชนิพนธ์นี้กล่าวถึง “ความชอบที่ควร” ที่เรียกว่า “ธรรม” นั้นมี สอง อย่างคือ หนึ่ง “ความชอบที่เห็นชอบพร้อมกันในคนทั้งปวง ถึงคนไม่ยอมทำตามก็เถียงไม่ได้ ไม่อาจว่าไม่เป็นความชอบได้” และสอง “คือ สิ่งที่แลเห็นแลเชื่อ ไม่ต้องเถียงกันอยู่” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 12) ความชอบประการแรกนั้นทรงเรียกว่า “ยุติธรรม” และความชอบในข้อหลังนั้นทรงเรียกว่า “ลัทธิธรรมยุติธรรม”

นอกจากนั้นยังทรงสรุปว่า กฎหมายหรือแบบแผนในการตัดสินคดีในบ้านเมืองต่างๆ นั้นมีความคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันบ้างก็เป็นข้อปลีกย่อยไปตามแต่ละบ้านเมือง

ตั้งข้อความที่ว่า “กฎหมายแบบแผนตัดลีนคดีเพื่อความของคนเพนอันมากซึ่งมีในบ้านเมืองนั้นๆ คล้ายๆ กัน ไม่ผิดกันนัก มูลคดีต้องกันเกือบหมด ต่างกันบ้างแต่สารคดีซึ่งเป็นกึ่งกัน ออกไปตามกาลประเทศบ้านเมืองต่างๆ” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 13)

ความคิดที่ว่าความยุติธรรมและกฎหมายของแต่ละประเทศมีทั้งลักษณะทั้งที่เป็นสากลร่วมกันและแตกต่างออกไปตามพื้นที่และเวลา ย่อมแสดงให้เห็นว่าความรู้เกี่ยวกับนิติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งอยู่บนพื้นฐานของสภาพความเป็นจริงทางนิติศาสตร์โลกที่มีบ้านเมืองต่างๆอยู่รายรอบสยาม และมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากสยาม แต่ก็ทรงเห็นว่ากฎหมายและวิธีการพิพากษาอรรถคดีต่างๆ ในแทบทุกบ้านเมืองนั้นคล้ายกัน สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่ากฎหมายและการพิพากษาคดีตัดสินคดีจำเป็นต้องตั้งอยู่บนความยุติธรรม และความยุติธรรมเองก็เป็นสิ่งที่สามารถรู้และเข้าใจได้ในคนทั้งหลายเหมือนกัน ด้วยว่า “ยุติธรรมนี้อ่านาจ ความรู้ ความฉลาดของคนซื่อตรงและมีเมตตาปราณีแก่คนทั้งปวง ย่อมคิดเห็นถูกต้องโดยมากได้” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 13)

ในตอนท้ายของเอกสารฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเล่าตำนานที่มาของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ไว้ด้วย กล่าวคือ

ยังมีหนังสือเก่าเพนมาติกาแม่ตำรากฎหมายอยู่ฉบับหนึ่งเพนของไทยโบราณ ได้มาแต่เมืองมอญชื่อธรรมศาสตร์ คำปฏิญญาต้นนิทานว่าเพนของครูเดิมในต้นกัลป์ ชื่อมโนสาราจารย์แต่งไว้ แต่เมื่อพิเคราะห์ไปโดยเลียดตามสังเกตุสำนวนแต่งเพนภาษาคาถามครจะไม่เป็นคำคนต้นกัลป์ จะเพนคำกัลป์จากภาษาอื่นที่เขียนไว้แต่ก่อนเพนภาษามอญฤพม่า คนที่แต่งภาษามครก็ไม่ว่ารู้ภาษามครถ้วนถึ่ดีนัก เหมือนกับคนชาววัดเรียนรู้ภาษามครบ้างตามทางพระพุทธศาสนา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 20)

เมื่อพิจารณาข้อความข้างต้นจะพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณา “พระธรรมศาสตร์” ด้วยสายพระเนตรแบบสมัยใหม่ที่เน้นการรับรู้เชิงประจักษ์มากขึ้น โดยทรงใช้ความรู้ในเรื่องของภาษาศาสตร์มาวิพากษ์ความน่าเชื่อถือของตำนานที่ว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ถูกเขียนขึ้นเมื่อตั้งแต่สมัยต้นกัลป์ โดยทรงเห็นว่าสำนวนภาษาบาลีที่ใช้ในพระธรรมศาสตร์นั้นมีลักษณะบกพร่องและน่าจะถูกเขียนขึ้นโดยชาวมอญหรือพม่ามากกว่าที่จะเป็นผลงานของบุคคลในสมัยต้นกัลป์ ซึ่งนับว่าผิดวิสัยของโลกทัศน์ทางกฎหมายในสมัยจารีตมาก เพราะในโลกทัศน์ทางกฎหมายสมัยจารีตนั้น พระธรรมศาสตร์เป็นความจริงที่ไม่อาจตั้งข้อสงสัยได้ เนื่องจากเกิดขึ้นด้วยอำนาจของ “ธรรม” ที่มีมาตั้งแต่กำเนิดจักรวาล

คำอธิบายเกี่ยวกับ “พระธรรมศาสตร์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีความน่าสนใจ เพราะพระองค์กำลังเปลี่ยนให้พระธรรมศาสตร์ที่มีสถานะไม่จำกัดต่อกาลเวลาและสถานที่ในแบบสมัยจารีตถูกจัดวางให้มีที่มาแน่ชัดบนชุดความรู้ทางภูมิศาสตร์ซึ่งในกรณีนี้คือข้อสันนิษฐานของพระองค์ที่ว่าพระธรรมศาสตร์น่าจะถูกเขียนขึ้นในภาษามอญหรือไม่กี่ภาษาพม่ามาก่อน และยังทรงสร้างข้อจำกัดทางเวลาให้กับพระธรรมศาสตร์โดยทรงกล่าวว่า “เพนมาติกาแม่ตำรากฎหมายอยู่ฉบับหนึ่งเพนของไทยโบราณ” ซึ่งเท่ากับมีความหมายโดยปริยายว่าพระธรรมศาสตร์นั้นไม่ใช่ของที่อยู่ร่วมยุคสมัยเดียวกับพระองค์

เนื้อหาในตอนท้ายของนานาธรรมาจารย์เถาถึงตำนานของพระมโนสาราจารย์ซึ่งถึงแม้จะมีเค้าโครงเรื่องเหมือนกับในคัมภีร์พระธรรมสาตราในกฎหมายตราสามดวง แต่พระองค์กลับทำการตีความตำนานเรื่องนี้เสียใหม่ โดยมีการตัดส่วนที่เป็นอิทธิปฏิหาริย์ออกไปและอธิบายที่มาของพระธรรมศาสตร์ให้มีความสมจริงสอดคล้องกับเหตุผลมากขึ้น โดยการเปลี่ยนให้มโนสารนำเอาถ้อยคำที่บิดา คือ พรหมทเวะเคยพราสาทสอนมาประกอบกับการศึกษาค้นคว้าส่วนตัวของมโนสารเอง แล้วเรียบเรียงเป็นตำราพระธรรมศาสตร์ ซึ่งนั่นเท่ากับเป็นการเปลี่ยนแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับที่มาของกฎหมายจาก “ธรรม” อันสูงสุดที่ปรากฏอยู่บนกำแพงจักรวาลมาเป็น “ธรรม” ที่มนุษย์หมู่่มากมีความเห็นชอบว่าเป็นธรรม ดังข้อความตอนทีกล่าวถึงเมื่อมโนสารได้รับคำตำหนิติเตียนว่าบังคับบัญชาคดีไม่เป็นธรรม (ตามความเห็นของคนหมู่่มาก) ในคดีเกี่ยวกับไร่แดง มโนสารให้เหตุผลกับตัวเองว่าสาเหตุที่ทำให้เขาบังคับบัญชาคดีไม่เป็นธรรมเนื่องจาก “ทั้งนี้ก็เพนเพราะข้อคดีของราษฎรทั้งหลาย มารบกวนชวักไขว่ วุ่นวายไม่ได้เวลาสบาย ที่จะตริตรองการให้เลียดสมควรเพนกฎหมายแบบแผนตำราพิพากษายุติธรรมให้ถูกต้อง ทุกคลองทุกทางประตุได้” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 22) มโนสารจึงรำลึกถึงช่วงเวลาที่ยบิดาและพี่ชายของตนคือภักขรยังมิได้รับราชการได้อาศัยความสงบนั่งคิดตริตรองวิทยาการความรู้ต่างๆ มโนสารจึงตัดสินใจที่จะปลีกวิเวกออกไปแสวงหาความสงบในป่าเพื่อพิจารณาแบบแผนสำหรับกฎหมายและวิธีพิพากษาให้ยุติธรรม โดยตั้งขึ้นมาเป็น “ตำราธรรมศาสตร์”

แล้วจึงรำพึงไปถึงการครั้งหลังพรหมเทพาจารย์ผู้บิดาออกไปอยู่ป่าเป็นที่สงบได้ช่องเวลา ถนัดที่จะตริตรองการต่างๆ แล้วเลือกสันไว้วางความที่ตีผูกพันเพนหมวดหม่ออยู่เพนที่เพนเหล่าเพนต้นเค้าปลายความย่อยต่อตีผูกพันเพนตำราพิพากษาจะท่องด้วยวาจาแลจำให้ขึ้นใจได้ ถ้าอยู่ไปในราชการบัดนี้ไม่มีตำราพิพากษาแบบแผนขึ้นใจขึ้นปากเหมือนอย่างนั้น การที่เพนอันพลั้งพลาดคลาดเคลื่อนห้อยนหยาบไปเพนเช่นนั้น จะมีมาเนื่องๆ จะเพนที่ขัดเคืองหน้าพระทัยพระเจ้ามหาสมมติยะราช แลผู้ต้องพิพากษาได้รับ

ความตัดสินใจที่หยาบคายไปไม่สมควรก็จะครหา ตีเตียนดำเนินนินทาได้ ควรที่กลับออกไปอยู่ในป่า อย่างพรหมเทพาจารย์ผู้บิดา ฤาอย่างภัทรอำมาตย์ผู้พี่ แลตนเอง เมื่อยังไม่ได้เข้ามาทำราชการ ได้ช่องเพื่อจะเล่าเรียนสิกขาวิทยาการ ความรู้ต่างๆ อยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว จึงตริตรองการให้เลอียดวิเศษขึ้นไป ตั้งตำรา ธรรมศาสตร์สำหรับพิพากษายุติธรรมให้เลอียดบริบูรณ์ดีได้แล้วจึงจะพากลับ มาถวายพระเจ้ามหาสมมติยะราชให้ตั้งเปนนกฎหมายแก่ผู้จะเป็นตราการให้ เรียบรู้ทางยุติธรรมอันเลอียดจะได้ตั้งยืนอยู่ถาวร เปนประโยชน์แก่ชนทั้งโลก อยู่สืบกาลนาน (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2544 : 22-23)

การปรับเปลี่ยนตีความตำนานที่มาของพระธรรมศาสตร์เสียใหม่ให้เป็นผลงานที่เกิดจากการใช้สติปัญญาค้นคว้าของมนุษย์สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิถีคิดเกี่ยวกับกฎหมายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ปฏิเสธแนวคิดในเรื่องการใช้อำนาจแบบดั้งเดิมที่ผู้ปกครองหรือกษัตริย์มีหน้าที่ปกป้องและตีความกฎหมายให้สอดคล้องกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ หากแต่พระองค์ทรงเห็นว่าบทบัญญัติใดมีความล้าสมัย ไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมก็ทรงยกเลิกและบัญญัติกฎหมายใหม่ขึ้นมาใช้บังคับแทนโดยไม่จำเป็นต้องชำระกฎหมายดังเช่นในสมัยของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์ได้มีการออกกฎหมายในรูปของ “ประกาศ” เป็นจำนวนมากนับร้อยฉบับ ดังที่รู้จักกันในชื่อของ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” อันเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ด้านกฎหมายของไทยในระยะแรกเริ่ม

ประกาศฉบับแรกในรัชสมัยของพระองค์ คือ “ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและสินสมรส” ในเดือน 8 ปีกุน พ.ศ. 2394 หลังการเสด็จขึ้นครองราชย์เพียงไม่กี่เดือน เป็นเรื่องของอ้าแดงอูแม่ของนายจันทกฟองอ้าแดงเจียมขอแบ่งสินสอดของนายจันทกคินหลังจากที่นายจันทกตาย อ้าแดงเจียมอธิบายว่าตนกับนายจันทกมีบุตรด้วยกันหนึ่งคนจะไม่ได้ทรัพย์สินของปู่ย่าบ้างหรือ อ้าแดงอูผู้เป็นแม่ผัวไม่ยอม พระยาชลบุรีให้ยกค่าเสียและแรงที่จะเอาสินเดิมคืนให้แก่อ้าแดงอูมารดาจันทก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นว่าไม่เป็นการยุติธรรมจึงทำการตัดสินใจใหม่และประกาศให้ใช้คำตัดสินนี้เป็นบรรทัดฐานต่อไป ดังว่า

พระกระเสมปรับสั่งว่าให้อ้าแดงเจียมคืนสินเดิมให้อ้าแดงอูมารดาจันทกนั้น หาเป็นยุติธรรมไม่ ประเพณีบิดามารดาประกอบให้บุตรมีภริยาสามีแล้วบริจาคเงินทองทรัพย์สิ่งของทั้งปวงให้แก่บุตรชายหญิงปรารถนาให้สืบสกุลวงศ์เป็นเชื้อสายบริบูรณ์ไปภายหน้า บุตรเขยบุตรสะใภ้กินเป็นผัวเมียกันจนมีบุตรด้วยกัน บุตรของผู้ตายนั้นก็นับเนื่องอยู่ในหลานเป็นสัมพันธญาติหาใช่ผู้อื่นไม่

ควรจะให้บุตรผู้ตายซึ่งเปนนหลานได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์มรดกในสินเดิมบ้างจึงจะ เป็นยุติธรรม ตั้งแต่นั้นเมื่อ สิบไปเมื่อหน้า ถ้าชายหญิงสมรสด้วยกัน เขาตาย จากกันสินเดิมมากน้อยเท่าใดให้ทำเป็นสิบส่วน ให้หลานซึ่งเป็นบุตรของผู้ตาย ได้ส่วนแบ่งปันผลคนหนึ่งให้ได้ส่วนหนึ่ง (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2547 : 6-7 ข้อความที่ขีดเส้นใต้เป็นของผู้เขียน)

การยกเลิกกฎหมายด้วยการให้เหตุผลดังกล่าวจึงต่างไปจากการชำระกฎหมายตรา สามดวงในคราวต้นรัตนโกสินทร์ที่ต้องกลับไปอ้างอิงพระธรรมนูญเป็นหลักประธานของการ ชำระแก้ไข แต่ว่าการแก้ไขหรือยกเลิกกฎหมายโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการกระทำบนพื้นฐานพระราชอำนาจของพระองค์เอง ซึ่งสะท้อนถึงกลิ่นอายความคิดทาง กฎหมายแบบปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย (Legal Positivism) ในแบบตะวันตกที่ได้เริ่มแผ่ อิทธิพลเข้ามาในสังคมไทย (สมชาย ปรีชาศิลปะกุล 2545 : 77) โดยแนวคิดนี้ถือว่า กฎหมายเป็นสิ่งที่บัญญัติขึ้นโดยมนุษย์ กฎหมายมิใช่สิ่งที่เกิดจากอำนาจอันสูงส่งเหนือมนุษย์ แต่อย่างไร (ปรีดี เกษมทรัพย์ 2531 : 42)

ด้วยโลกทัศน์ทางกฎหมายที่เปลี่ยนไป พระองค์จึงทรงพระสรวลว่าเรื่องราวเกี่ยวกับ พระมโนสาราจารย์ในพระธรรมนูญที่กล่าวว่าพระมโนสาราจารย์เหาะไปค้นพบเนื้อหาของ คัมภีร์พระธรรมนูญยังชอบจักรวาลเป็นเรื่องที่น่าขบขัน (ร. แลงการ์ด 2524 : 2)

3. “พระธรรมนูญ” ใน “ความนำ” ของกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 : โลกทัศน์ ทางกฎหมายในยุคแห่งการปฏิรูปกฎหมายและการศาล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้คำอธิบายและเปรียบเทียบว่าระบบ กฎหมายและการศาลของสยามในรัชสมัยของพระองค์นั้น มีสภาพเหมือน “เรือกำปั่นที่ถูก เปรียงและปลวกกิน ผู้โทรมทั้งลำ แต่ก่อนมานั้นเหมือนรั้วแห่งใดก็เข้าไม้ตามอดุตาแต่เฉพาะ ตรงรอยรั้วนั้น ที่อื่นก็โทรมลงอีก ครั้นนานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักทั้งลำ เป็นเวลาสมควรที่ต้อง ตั้งกงขึ้นกระดานใหม่เป็นมันคงสิบไป” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2516 : 124)

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนถึงแนวคิดในการ มองปัญหาและหนทางแก้ไขไว้ว่าจำเป็นต้อง “ตั้งกงขึ้นกระดานใหม่” ซึ่งหมายถึงการปฏิรูป ระบบกฎหมายและการศาลที่บังเกิดอย่างรอบด้านในเวลาต่อมา กล่าวคือเป็นการนำเขาระบบ ความคิดทางกฎหมายในแบบตะวันตกเข้ามาแทนที่ระบบความคิดในทางกฎหมายของไทย ครั้งสมัยจารีต โดยรัฐบาลสยามได้จัดทำประมวลกฎหมายแบบตะวันตกเล่มแรกที่มีชื่อว่า **กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127** ซึ่งในส่วนของ “ความนำ” ได้มีการกล่าวอ้างถึงสาเหตุ แห่งการร่างกฎหมายไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระราชกำหนดกฎหมายสำหรับพระราชอาณาจักรสยามนี้ บรมกษัตริย์แต่โบราณสมัยได้รับพระคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมหาสุรอาจารย์ ซึ่งเป็นกฎหมายในมัชฌิมประเทศมาเป็นหลักของกฎหมายแล้ว

แลเมื่อมีเหตุอันใดเกิดขึ้น อันจะตัดสินด้วยพระธรรมศาสตร์มิได้ โดยกฎหมายพระธรรมศาสตร์ไม่กล่าวถึงก็ดี หรือโดยประเพณีแลความนิยมในสยามประเทศผิดกันกับมัชฌิมประเทศก็ดี บรมกษัตริย์แต่ปางก่อนก็ทรงตั้งพระราชกำหนดบทพระอัยการขึ้นไว้เป็นแบบแผน สำหรับพิพากษาเหตุแลคดีอย่างนั้นๆ ที่จะขึ้นในภายหน้า พระราชกำหนดบทพระอัยการนี้ ก็เป็นกฎหมายสำหรับพระราชอาณาจักรเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับมา แลพระราชกำหนดบทพระอัยการที่ได้ตั้งมาเป็นครั้งเป็นคราวนี้ เมื่อล่วงเวลาช้านานเข้า ก็มีมากมายซับซ้อนกัน เกิดการลำบากที่จะพิพากษาอรรถคดี โดยการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงมาพันเหตุดวงสมัย...ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระราชกำหนดบทพระอัยการอันพันความต้องการในสมัยนี้ ถึงเวลาสมควรที่จะต้องตรวจชำระพระราชกำหนดกฎหมายอยู่ด้วยเหตุนี้แล้วประการหนึ่ง (“ความนำ” ในกฎหมายลักษณะอาญา.ศ. 127 อ้างถึงใน สัญญา ธรรมศักดิ์ 2532 : 8-9)

“ความนำ” ในกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 เป็นการอธิบายถึงความเสื่อมถอยของระบบกฎหมายไทยแบบดั้งเดิมอันเป็นผลมาจากการที่ไม่อาจปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปได้ นับตั้งแต่ความไม่ทันการณ์ของตัวบทกฎหมายที่ไม่อาจตอบสนองต่อสภาพทางเศรษฐกิจที่มีการทำธุรกรรมด้านต่างๆ เพิ่มขึ้น เช่น ความไม่พอเพียงของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำนิติกรรมสัญญา หรือการจัดตั้งนิติบุคคล เป็นต้น (แสง บุญเฉลิมวิภาส 2543 : 92)

เนื่องจากกฎหมายตราสามดวงมีรากฐานสืบเนื่องมาจากคัมภีร์พระธรรมสารซึ่งมีการกำหนดมูลคดีเป็นที่แน่นอนแล้วไม่สามารถเพิ่มมูลคดีใหม่ๆ เข้าไปได้ ทำได้แต่เพียงแตกประเด็นต่างๆ ออกมาเป็นสาขาคดีเท่านั้น การติดต่อสัมพันธ์กับนานาชาติในโลกสมัยใหม่ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นเหตุให้รัฐบาลสยามในขณะนั้นไม่สามารถนำเอากฎหมายที่มีมาแต่พระธรรมสารมาบังคับใช้ได้อย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังที่ในส่วนของ “ความนำ” ใน กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ได้กล่าวอ้างถึงความจำเป็นในการร่างกฎหมายในแบบสมัยใหม่ขึ้นมาว่า

อีกประการหนึ่ง ในระหว่างตั้งแต่จุลศักราช 1217 ปีเถาะ สัปตสกราชรัตนโกสินทร์ศก 74 มา กรุงสยามได้ทำหนังสือทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศแลสัญญาทั้งปวงนั้นทำตามแบบหนังสือสัญญาฝรั่งได้ทำกับประเทศทางตะวันออก..ยอมให้กงสุลมีอำนาจตั้งศาลพิจารณาแลพิพากษาคดีตามกฎหมายของเขา...ต้องอยู่ในอำนาจศาลแลในอำนาจกฎหมายต่างๆ กัน ตามชาติของบุคคล กระทำให้เป็นความลำบากขัดข้องทั้งในการปกครองบ้านเมืองแลก็ตักันผลประโยชน์ของคนทั้งหลาย (“ความนำ” ใน กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 อ้างถึงใน สัญญา ธรรมศักดิ์ 2532 : 10-11)

ความเปลี่ยนแปลงในโลกทัศน์ทางด้านกฎหมายของชนชั้นนำสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมิได้เป็นไปอย่างฉับพลันทันที แต่ที่เราสามารถบ่งบอกรอยของความพยายามที่จะประนีประนอม ผสมผสาน แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายเก่าในจารีตประเพณีของสยามกับแนวคิดกฎหมายสมัยใหม่ในแบบตะวันตกได้ในงานของกรมหลวงพิชิตปรีชากร เรื่อง “ธรรมสารวินิจฉัย” ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือ **วชิรญาณวิเศษ** ปีระกา พ.ศ. 2428 ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องความยุติธรรมและกระบวนการยุติธรรมโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางและอำนาจสูงสุดในระบบยุติธรรม

กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงให้ความหมายของคำว่ายุติธรรมไว้ว่า คือการถูกต้องตามธรรม โดยธรรมที่ว่านั้นก็คือพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั่นเอง อันเป็นสิ่งที่ธรรมดาของสัตว์และสิ่งทั้งปวงในโลก ดังข้อความที่ว่า

คำว่า “ยุติธรรม” นี้ก็ว่าถูกต้องตามธรรม แต่คำว่า ธรรมๆ นี้มีที่มาหลายทาง ความหมายของคำว่าธรรมนั้น ก็แตกต่างเป็นหลายอย่างไปตามทางความที่กล่าว แต่ก็ยังรวมลงได้ว่า ความจริงที่จะเป็น, เป็นอยู่, เป็นแล้ว, เหมือนพระธรรม คือความเป็นไปของธรรมดาสัตว์สังขารที่จะต้องเป็นตามความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วนั้น หรือโลกธรรม ความเป็นไปแห่งโลก คือความที่ธาตุทั้งปวงรวมกันเข้า และแยกออกจากกัน ตามธรรมดาของสัตว์และสิ่งทั้งปวงในโลกทั้งหลายเหล่านี้ ก็เป็นธรรมอันหนึ่งๆ (กรมหลวงพิชิตปรีชากร 2539 : 10)

นิยามคำว่า “ยุติธรรม” ของกรมหลวงพิชิตปรีชากรนั้น พบว่ายังคงอิงอยู่กับนัยยะของพระพุทธศาสนาอันเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับกฎหมายในแบบสมัยรัฐจารีตซึ่งปรากฏอยู่ในทั้งพระธรรมสาตรและนานาธรรมจารีตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนความคิดที่เป็นแบบสมัยใหม่จะเห็นได้จากคำอธิบายที่ว่า ความยุติธรรมมีพื้นฐานมาจากกฎแห่งสังคม กฎที่ว่านี้ทรงเอามาจากคำว่า law ในภาษาอังกฤษและเมื่อทรงพิจารณาในกรณีของสยาม

ทรงอธิบายว่ากฎเทียบเท่ากับธรรมเนียมหรือธรรมเนียมคือสารธรรมที่ประชุมชนหรือสังคมนิยมถือว่าเป็นธรรมมีคุณค่า นำมาซึ่งความเจริญ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2539 : 8)

กรมหลวงพิชิตปรีชากร เสนอว่า สารธรรมของที่ประชุมชนมีอยู่ด้วยกัน 4 ประการ คือ 1. ธรรมที่เป็นเครื่องสร้าง ได้แก่ การผลิตทุกอย่างที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ 2. ธรรมที่เป็นเครื่องทำให้มากและบริบูรณ์ ได้แก่ เศรษฐกิจทั้งปวง เช่น การค้า การสะสมเพื่อให้สามารถสนองความต้องการของคนในยามคับขันได้ 3. ธรรมอันเสมอ คือ การแลกเปลี่ยนอย่างเสมอ กัน และ 4. ธรรมอันไม่มันไม่อันตราย คือการป้องกันและรักษาชีวปัจจัยทั้งหลาย ส่วนมูลเหตุอันก่อให้เกิดความจำเป็นต้องมีระบบยุติธรรม ก็สืบเนื่องมาจากการที่มหาชนไม่อาจถือตามธรรมสารนี้ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2539 : 8) ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

ก็ธรรมอันเรากล่าวว่า ยุติธรรมๆ นี้ ประสงค์เอาสารธรรมแห่งมนุษยชาติ อย่างหนึ่ง คือความที่จำเป็นจะต้องเป็นหรือเป็นอยู่แล้วของมนุษย์ทั้งหลาย ตรงกับ คำอังกฤษว่า “ลอ” หรือคำที่เราใช้ว่า ธรรมเนียมหรือธรรมเนียม คือสารธรรม ที่ประชุมชนถือตามกันเป็นหมู่ๆ พร้อมกัน ว่าเป็นธรรมอันมีคุณค่านำมาซึ่งความสุข ความเจริญในประชุมชนนั้นๆ และธรรมเนียมอันนี้ถ้าจะอธิบายให้ชัดก็ยิ่งแยก ออกได้เป็น 4 ประการ คือ (ซีโวปรณกธมม) ธรรมที่เป็นเครื่องเลี้ยง 1 (พหุธมม) ธรรมที่เป็นเครื่องทำให้มาก ให้บริบูรณ์ 1 (ดุลยธมม) ธรรมอันเสมอ 1 (ทพหุชิตธมม) ธรรมอันมันไม่อันตราย 1 (กรมหลวงพิชิตปรีชากร 2539 : 10)

นอกจากเหตุผลในเรื่องของความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว อีกเหตุหนึ่งที่น่าสนใจให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยก ร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ขึ้นมาก็คือ การแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่า องค์พระมหากษัตริย์นั้น คือ “องค์อธิปัตย์” เป็นที่มาของความชอบธรรมในการตรากฎหมายขึ้นใช้ในรัฐสมัยใหม่ เพราะว่าในความคิดทางกฎหมายของโลกตะวันตกนั้นกฎหมายจะมีอำนาจในการบังคับใช้ก็ด้วยอำนาจของ “รัฐอธิปัตย์” ดังเห็นได้จากการนิยามความหมายของคำว่า “กตหมาย” ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ที่ว่า “กตหมายนั้นคือเป็นข้อบังคับของผู้ซึ่งมีอำนาจในบ้านเมือง เมื่อผู้ใดไม่กระทำตามแล้วต้องโทษ” (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ 2507 : 98)

การนิยามกฎหมายของพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ดังกล่าวเท่ากับเป็นการเปลี่ยนให้อำนาจสูงสุดที่ใช้ในการตรากฎหมายจาก “ธรรม” ในคัมภีร์พระธรรมสารมาเป็นอำนาจของ “รัฐอธิปัตย์” ซึ่งในที่นี้ได้แก่พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยังเป็น การแยกเอา “ธรรมะ” และ “ความยุติธรรม” ออกจาก “กฎหมาย” เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์กฎหมายของไทยด้วย โดยดูได้จากข้อความของพระองค์ที่ว่า

เราจะต้องระวังอย่าคิดเอากฎหมายไปปนกับชั่ว ฤคความยุติธรรม กตหมายเป็น คำสั่ง เป็นแบบที่เราต้องประพฤติตาม แต่กตหมายนั้นบางทีก็จะชั่วได้ ฎาไม่เปนยุติธรรมก็ได้ ความคิดว่าอะไรดีอะไรชั่ว ฤอะไรเปนยุติธรรม อะไร ไม่ยุติธรรม มีบ่อเกิดขึ้นหลายแห่งเช่นตามศาสนาต่างๆ แต่กฎหมายนั้นเกิดขึ้นได้แห่งเดียว คือมาจากผู้ปกครองแผ่นดิน ฤที่ผู้ปกครองแผ่นดินอนุญาต เท่านั้น (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ 2468 : 7 อ้างถึงใน กิตติศักดิ์ ปรกติ 2556 : 71-13)

เนื่องด้วยอิทธิพลของการเรียนรู้กฎหมายจากต่างประเทศ ได้ส่งผลกระทบต่อให้ชนชั้น นำของสยามเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อกฎหมาย ทำให้พระธรรมศาสตร์ไม่มีความหมายใดๆ อีกต่อไป การอธิบายถึงกำเนิดสถานะของกฎหมายไม่ได้อยู่ในกรอบของศาสนาและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติอีกต่อไป แต่จะถือว่ากฎหมายนั้นเกิดจากการสร้างสรรค์ขึ้นโดยมนุษย์หรือ พระมหากษัตริย์ และเป็นคำสั่งขององค์รัฐอธิปัตย์ที่ราษฎรทุกคนจะต้องให้ความเคารพและ ปฏิบัติตามซึ่งผลจากการที่ชนชั้นนำสยามได้เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ที่มีต่อกำเนิดและสถานะ ของกฎหมาย จึงทำให้เล็งเห็นถึงความไม่เหมาะสมกับกาลสมัยของกฎหมายเก่าในหลาย ลักษณะ และพร้อมที่จะละทิ้งโลกทัศน์แบบเก่าซึ่งจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ใน การตรากฎหมายไปสู่แนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์คือองค์รัฐอธิปัตย์ผู้มีอำนาจเต็มในการ ออกกฎหมายให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง

4. “พระธรรมศาสตร์” ใน ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประวัติศาสตร์กฎหมายไทย : โลกทัศน์ทางวิชาการของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์กฎหมายไทย

ในงานพระนิพนธ์เรื่อง “ตำนานกฎหมายเมืองไทย” อันเป็นผลงานของสมเด็จพระยา ตรงราชานุภาพที่ไม่อาจทราบปีที่ทรงนิพนธ์แน่นอนได้ โดยตำนานเรื่องกฎหมาย เมืองไทยนี้ได้ถูกนำมารวมกับพระนิพนธ์ทางด้านกฎหมายชิ้นอื่นๆ ที่กระจัดกระจายกันมา รวมไว้ในแหล่งเดียวกันแล้วตั้งชื่อว่า **ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทาง นิติศาสตร์** ซึ่งมีการตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกใน พ.ศ. 2495 แต่ก็เป็นปีที่สมเด็จพระยา ตรงราชานุภาพสิ้นพระชนม์ไปนานแล้ว

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เราก็สามารถคาดเดาได้ว่า พระองค์คงทรงพระนิพนธ์ไว้ก่อน พ.ศ. 2478 อันเป็นปีที่หนังสือ **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย** ของ ร.แสงกาต์ “เล่มหนึ่ง : ข้อความเบื้องต้น” ถูกตีพิมพ์ ในหนังสือเล่มดังกล่าว ได้มีการกล่าวอ้างถึงข้อเขียนชิ้นนี้ของ สมเด็จพระยา ตรงราชานุภาพไว้ว่า “ข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีได้เป็นที่รับรองของ นักโบราณคดีบางท่าน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระยา ตรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า

พระธรรมศาสตร์แห่งกฎหมายไทยเพิ่งได้นำเข้ามาในประเทศไทย เมื่อรัชกาลของพระมหาธรรมราชาธิราช (พระศรีสรรเพ็ช พ.ศ. 2112 -2127) เท่านั้น” (ร. แลงการ์ด 2526 : 36) โดยในงานชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นงานชิ้นแรกที่เปลี่ยนสถานะของ “พระธรรมศาสตร์” จากกฎหมายแม่บทสูงสุดมาเป็นวัตถุแห่งการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายแทน โดยมีการค้นหาที่มาและช่วงเวลาที่เหมาะสมที่พระธรรมศาสตร์ถูกเขียนขึ้น โดยมีได้สนในแง่ของที่มาของความชอบธรรมในการตรากฎหมายอีกต่อไป

ประเด็นสำคัญที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพต้องการค้นคว้าก็คือ สยามได้เริ่มรับเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาตั้งแต่สมัยใดและรับมาจากชนชาติใด โดยทรงมีความเห็นว่าสยามน่าจะได้รับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาจากพวกมอญในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาตกเป็นเมืองประเทศราชของหงสาวดีภายหลังเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนสารหรือมอญนี้ เป็นต้นคำของกฎหมายในมัธยมประเทศ เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โตมาก ข้าพเจ้าได้สดับเรื่องราวมาจากรามัญประเทศ ว่าเดิมมอญได้มาเป็นภาษาสันสกฤต มีพระภิกษุรูป 1 มาแปลเป็นภาษามคธที่เมืองรามัญ (แล้วจึงมีผู้แปลออกมาเป็นภาษารามัญอีกที่ 1) ข้าพเจ้าได้สืบหาหนังสือพระธรรมศาสตร์รามัญฟังได้มาไม่ช้านัก...ได้ความตามมาติกา มูลคดีวิวาทของรามัญ ตรงกับพระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ และตำนานที่กล่าวในพระธรรมศาสตร์ รามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาสมมตราช ตรงกับในพระธรรมศาสตร์ของไทย แต่นอกจากนั้นไปคนละทางหมด (สมเด็จฯ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2495 : 13)

เราจะพบว่ากรอบวิธีการศึกษาที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนำมาใช้ศึกษาพระธรรมศาสตร์ของไทยนั้น คือ การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ โดยนำเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับต่างๆ ทั้งของ มอญ และอินเดียมาเปรียบเทียบกับของไทย ในประเด็นเรื่องที่มาของพระธรรมศาสตร์ของไทยนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอาศัยการแปลคาถาบาลีเปรียบเทียบกันระหว่างพระธรรมศาสตร์ของไทยและมอญ และยังมีการคำนวณปีพุทธศักราชที่มีการตราบทพระอัยการต่าง ใน **กฎหมายตราสามดวง** โดยเปรียบเทียบกับศักราชในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ แต่ทว่างานชิ้นนี้เองก็ยังมีปัญหาในเรื่องของวิธีการศึกษาที่ยังไม่ค่อยเป็นระบบในทางวิชาการมากนัก ส่วนใหญ่เขียนขึ้นโดยอาศัยความทรงจำและการสันนิษฐานโดยสอบถามจากผู้รู้ เช่นดังที่กล่าวว่า

แต่เมื่อข้าพเจ้าไปกราบทูลหาหรือสมเด็จฯ พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีรับสั่งว่า คาถาที่ปรากฏในกฎหมายไทย ตั้งแต่คำนัมัสการจน

พระธรรมศาสตร์ สำนักภาษามคธวิปาสไม่เรียบร้อยคล้ายกับคาถาคำ
นมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง เกือบสันนิษฐานว่าผู้แต่งเป็นคนเดียวกันได้
(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2495 : 6)

งานที่ศึกษาพระธรรมศาสตร์ในแง่มุมทางวิชาการอย่างเป็นระบบในลักษณะของวิชา
ประวัติศาสตร์กฎหมายนั้นมาเสร็จสมบูรณ์เป็นครั้งแรกในหนังสือเรียนระดับปริญญาโทใน
วิชาประวัติศาสตร์ไทยของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โดย ร. แลงการ์ด ดำรง
เรียนประวัติศาสตร์กฎหมายไทยชุดนี้ มีด้วยกันทั้งหมด 4 เล่ม คือ “เล่มหนึ่ง : ข้อความ
เบื้องต้น” “เล่มสอง : ละเมียด” “เล่มสาม : สัญญา” และ “เล่มสี่ : กฎหมายที่ดิน” โดย
ทั้งหมดนี้ แลงการ์ดศึกษาโดยใช้กรอบความคิดในเรื่อง “กฎหมายเอกชน” ในระบบความคิด
แบบกฎหมายตะวันตกเข้ามาจัดระเบียบข้อมูล โดยแลงการ์ดได้กล่าวอธิบายถึงกรอบคิดที่เขา
ใช้การจัดแบ่งหมวดหมู่กฎหมายตราสามดวงออกเป็น 3 ประเภท ในการจัดพิมพ์กฎหมาย
ตราสามดวงฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองใน พ.ศ. 2481 ว่า

ในการพิมพ์ครั้งนี้จึงได้พยายามเรียงลำดับกฎหมายตรา 3 ดวง เพื่อให้สะดวก
ในการค้นหา ซึ่งจะได้พิมพ์เป็น 3 เล่ม : ในเล่ม 1 รวมบทกฎหมายลักษณะ
ทั่วไป, กฎมณเฑียรบาล, กฎหมาย ลักษณะปกครอง, กฎหมายว่าด้วย
ธรรมนุญศาลและพิจารณาคดี กล่าวคือบรรดาบทกฎหมายซึ่ง เรียกว่า
กฎหมายมหาชนในสมัยปัจจุบัน ; ในเล่ม 2 รวมกฎหมายเอกชนและกฎหมาย
อาญา ; ส่วนเล่ม 3 รวมกฎหมายซึ่งมิได้จัดอยู่ตามมูลคดี เช่น กฎหมาย
พระสงฆ์, พระราชบัญญัติ, พระราชกำหนดเก่า ฯลฯ ซึ่งโดยมากเป็นบท
กฎหมายที่ไม่สู้เก่าแก่เช่นกฎหมายที่รวมไว้ในเล่ม 1 และเล่ม 2 (มหาวิทยาลัย
วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง 2481 : ข)

วิธีการศึกษาที่สำคัญที่แลงการ์ดได้ใช้ในการศึกษาในงานชิ้นนี้ คือ ความรู้ในวิชา
กฎหมายเปรียบเทียบ โดยเปรียบเทียบคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทยกับของพม่าและอินเดีย
จนสามารถแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงคัมภีร์ในวัฒนธรรมอินเดียให้กลายเป็น
แบบพุทธศาสนาได้ อันแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของพระธรรมศาสตร์ฉบับวัฒนธรรม
ไทย โดยกล่าวว่า

ความคิดความเข้าใจเหล่านี้ได้แพร่หลายอยู่ในทุกประเทศที่ได้รับอารยธรรม
จากอินเดีย มีอาทิ ในรามัญประเทศ, กับประเทศซึ่งได้รับอารยธรรมอินเดียมาโดย
อาศัยมอญเป็นสื่อกลาง มีเป็นต้นคือ ประเทศพม่า สุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา
ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วถึงอาการที่อิทธิพลของพระพุทธศาสนา ได้ทำให้คัมภีร์

ธรรมศาสตร์ที่ได้เข้ามาใช้ในประเทศนั้น ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปจนลักษณะที่เป็นไปในทางศาสนาพราหมณ์ลบลบเสียค่อยกลายมาเป็นคัมภีร์กฎหมายฝ่ายพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของฮินดูกล่าวว่า มนุห์นั้นตามลำดับชั้นของพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เป็นบุตรของพระพรหมาสวยัมภู ผู้เป็นพระเจ้าสูงสุด แต่ครั้งมาในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ฝ่ายพระพุทธศาสนา มนุกลายเป็นมนตรีที่ปรึกษาของกษัตริย์ทรงนามว่าพระมหาสมมุติราช กษัตริย์องค์นี้คือพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยเหตุที่มนุในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ฝ่ายพระพุทธศาสนามีได้เป็นพระเจ้าดังเช่นในคัมภีร์ของฮินดู ผู้แต่งคัมภีร์จึงต้องสมมตินิยายที่มนুবวชเป็นฤาษีแล้ว ได้บุญฤทธิสามารถเหาะไปอ่านกฎหมายอันจารึกไว้ ณ กำแพงจักวาลได้ (ร.แลงกาต์ 2526 : 42-43)

การทำงานประวัติศาสตร์นิพนธ์กฎหมายของ ร.แลงกาต์มีลักษณะเป็นวิชาการและสามารถเป็นที่ยอมรับอ้างอิงอย่างสูงในวงวิชาการนั้น เห็นจะเป็นเพราะแลงกาต์ต้องการเรียบเรียงให้เป็นตำราเรียนทางประวัติศาสตร์กฎหมายในระดับปริญญาโททางด้านนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่มีความมุ่งเน้นทางด้าน “วิชาการ” มากกว่าทางด้าน “วิชาชีพ” ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการเรียนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในระดับปริญญาตรีมากกว่า เพราะว่าจะได้วุฒิเป็น “ธรรมศาสตร์บัณฑิต” ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการประกอบวิชาชีพทางนิติศาสตร์ได้ โดยตำราของ แลงกาต์จะกลายเป็นแม่แบบของคำอธิบายเกี่ยวกับ “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์กฎหมายไทยรุ่นหลังต่อมา

บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงในการให้ความหมายและสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับ “พระธรรมศาสตร์” ในงานเขียนของชนชั้นนำไทยนับตั้งแต่สมัยจารีตจนสู่สมัยใหม่ มีความสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางกฎหมายของชนชั้นนำไทยเป็นอย่างยิ่ง

ในโลกทัศน์ทางกฎหมายแบบจารีตที่ปรากฏอยู่ใน “กฎหมายตราสามดวง” นั้น มีมุมมองและคำอธิบายถึง “พระธรรมศาสตร์” ในแง่ที่ว่าเป็นแหล่งที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ในการอ้างถึงอำนาจอันชอบธรรมที่จะใช้บังคับบัญชากฎหมาย แม้แต่พระมหากษัตริย์ก็ไม่สามารถตั้งกฎหมายขึ้นเองตามอำเภอใจได้ แต่ต้องอ้างอิงกับพระธรรมศาสตร์ เพราะอำนาจที่อยู่ในพระธรรมศาสตร์ คือ อำนาจแห่ง “ธรรม” ที่มีความเป็นอมตะ มีความเป็นนิรันดร์ มีความ

เที่ยงตรงอย่างไม่ต้องสงสัย หน้าที่ของผู้ใช้กฎหมายก็คือ พยายามธำรงรักษาระบบความยุติธรรมในแบบพระธรรมศาสตร์มีความเป็นระเบียบจุดเดิมตลอดกาล

พอล่วงมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุคที่โลกทัศน์ทางกฎหมายเริ่มมีความเปลี่ยนแปลง ดังเช่นการที่ใน “นานาธรรมจารีนี้” อธิบายถึงกำเนิดของ “พระธรรมศาสตร์” เสียใหม่ว่าเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากน้ำมือมนุษย์ มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการออกกฎหมายในรัชสมัยของพระองค์ที่การออกกฎหมายในรูปของ “ประกาศ” เป็นการออกกฎหมายโดยอาศัยพระราชอำนาจของพระองค์เอง โดยไม่จำเป็นต้องอ้างอิงที่มาจากพระธรรมศาสตร์

ต่อมาในยุคที่มีการปฏิรูปกฎหมายและการศาล โลกทัศน์ทางกฎหมายก็ได้ปรับเปลี่ยนไปจากสมัยจารีตโดยสิ้นเชิง จากเดิมที่พระธรรมศาสตร์ คือ ที่มาของความสงบสุขเรียบร้อย เป็นความจริงที่มีอาจมีใครแก้ไขได้ ในสมัยของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระธรรมศาสตร์นอกจากจะไม่ใช่เครื่องมือที่ช่วยสร้างความสงบสุขให้กับสังคมเสียแล้ว กลับกลายเป็นตัวอุปสรรคเสียเอง จนต้องมีการรื้อและปฏิรูปกันใหม่ ดังที่ปรากฏใน “ความนำ” ของกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ในงานเขียนชิ้นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ทางกฎหมายอย่างสำคัญ กล่าวคือ จากเดิมอำนาจที่สูงสุดในการนิยามกฎหมาย ก็คือ “ธรรมะ” แต่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ อำนาจสูงสุดนี้กลายมาเป็น “องค์รัฐภูธรูปัตย์” แทนตามแนวคิดทางกฎหมายแบบโลกตะวันตกและเมื่อมีการประกาศใช้ “ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127” เป็นผลสำเร็จ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์จึงมิได้มีคุณค่าเป็นแม่บทของกฎหมายเหมือนดังเช่นในอดีตอีกต่อไป แต่กลายมาเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญ โดยบุคคลแรกที่ทำการศึกษา “พระธรรมศาสตร์” ในแง่วิชาการก็คือ สมเด็จพระยาตราชานุภาพ ในงานที่มีชื่อว่า **ตำนานกฎหมายเมืองไทย** เพื่อค้นหาที่มาและช่วงเวลาที่ยุคพระธรรมศาสตร์เข้าสู่ไทย แต่งานชิ้นนี้ก็ยังมีข้อบกพร่องอยู่มากในแง่วิธีการศึกษาที่ยังไม่เป็นระบบมากนัก

งานที่ศึกษา “พระธรรมศาสตร์” อย่างเป็นทางการและเป็นระบบจนกลายเป็นงานต้นแบบของงานประวัติศาสตร์นิติบัญญัติกฎหมายต่อมา คืองานเรื่อง **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย** ของ ร.แสงกาด์ โดยเป็นการพยายามแสวงหาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของพระธรรมศาสตร์ไทยที่ปรับเปลี่ยนจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดูให้กลายมาเป็นแบบพระพุทธศาสนาได้

บรรณานุกรม

กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548.

กฤษฎา บุญสมิต. กฎหมายตราสามดวง : แฉส่องสังคมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ 2. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้า, 2547.

กิตติศักดิ์ ปรกติ. การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2556.

กำธร เลี้ยงสัจธรรม. “กฎหมายตรา 3 ดวงกับการชำระกฎหมายในรัชสมัยรัชกาลที่ 1.” ศิลปวัฒนธรรม 26,3 (มกราคม, 2548): 94-111.

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “พระธรรมศาสตร์.” ใน นิติปรัชญาไทย ประกาศพระราชปราชญ์หลักถิ่นภาษา พระธรรมศาสตร์ และ On the laws of MU'ung Thai or Siam. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้า, 2548.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. “คำนำพระนิพนธ์เรื่อง ‘ธรรมสารวินิจฉัย’ โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิต ปรีชากร” ใน วารสารธรรมศาสตร์ 22, 3 (กันยายน - ธันวาคม 2539) : 7-9.

ปรีดี เกษมทรัพย์. นิติปรัชญา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. “นานาธรรมจารีณ.” ใน โลกประวัติศาสตร์ 7, 1 (2544) : 5-27.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2547.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

พิชิตปรีชากร, กรมหลวง. “ธรรมสารวินิจฉัย” ใน วารสารธรรมศาสตร์ 22, 3 (กันยายน - ธันวาคม 2539) : 10-19.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ปฏิกริยา.” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523.

- มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จัดพิมพ์. **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 เล่ม 1.** กรุงเทพฯ : อักษรนิติ. 2481
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. “การกำหนดอายุกฎหมายตราสามดวง : บทวิเคราะห์เบื้องต้น” ใน **วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** 2, 2 (2542-2543) : 121-210.
- ร.แลงกาต์. “วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่าและสยาม” ใน **รวมบทความประวัติศาสตร์** 2, (มกราคม, 2524) : 1-22.
- ร.แลงกาต์. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2526.
- ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. **ว่าด้วยกฎหมายพระเจ้าสุทโธทนต์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์.** กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2507
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. “200 ปีกฎหมายตราสามดวง ตอนที่ 1 ความสำคัญของกฎหมายตราสามดวง” ใน **วารสารวิชาการ** 7, 4 (2547) : 1-21.
- สัญญา ธรรมศักดิ์. **จุดเด่นบางประการในวิวัฒนาการกฎหมายไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. “ความขอยกย่อนในประวัติศาสตร์ของบิดาแห่งกฎหมายไทย” ใน **ศิลปวัฒนธรรม** 23, 9 (กรกฎาคม 2545) : 70-86
- สุเทพ สุนทรเกสัช. “แนวการศึกษาโลกทัศน์ : บทนำเสนอ.” ใน **สังคมศาสตร์** 6, 2 (ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527) : 1-10.
- แสวง บุญเฉลิมวิภาส. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย.** กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2543.